

URTX

LES ETAPES CONSTRUCTIVES
**DEL REIAL MONESTIR DE
SANTA MARIA DE VALLBONA,
FINS AL 1392**

Núria Petit Bordes

LES ETAPES CONSTRUCTIVES DEL REIAL MONESTIR DE SANTA MARIA DE VALLBONA, FINS AL 1392

**Núria
Petit Bordes**

Historiadora de l'Art

Abstract

En este artículo estudiamos el proceso constructivo que ha sufrido el real monasterio cisterciense de Vallbona desde sus inicios a partir de 1178 cuando la reina Sança de la corona de Aragón compra el lugar para que se edifique en él un monasterio de monjas, hasta el 1254 cuando sabemos que la reina Violant de Hungría está enterrada en él, por lo que hemos de suponer que al menos la iglesia estaría terminada, tal como lo confirma el estilo uniforme del templo si exceptuamos el cimborio de la nave que se construyó en época gótica. Nos llama la atención la ubicación inusual de la sala capitular y llegamos a la conclusión de que en realidad es la antigua iglesia de Santa Maria de Vallbona documentada en el lugar desde 1153, de la que se conserva abundante documentación pero hasta ahora se desconocía su localización. En el último apartado estudiamos la obra gótica realizada en su mayoría durante el periodo que gobernaron las abadesas de Anglesola (1294-1392).

In this article we study the building process of the Vallbona royal cistercian abbey from its beginnings in 1178, when the queen Sança of Aragón Crown buy the place to build an abbey of nuns, until 1254 when we know the queen Violant d'Hongria of Aragón Crown is buried in Vallbona. So, we must think that the church was finished. On the other hand we can look the same stile of this build but the tower is into gothic time. The Chapter room is in an unusual place into the Cistercian abbeys. So, we arrive to the conclusion that it's the ancient Santa Maria church of Vallbona documented since 1153. At the end we study the gothic buildings during the Anglesola abbesses (1294-1392).

Paraules clau

Monestir cistercenc, Urgell, 1178-1392, etapes constructives.

1. Introducció històrica: Els interessants orígens del monestir de Vallbona

Fem aquí un breu estudi sobre els orígens i fundació del monestir de Vallbona per tal que ens serveixi de guia a l'hora d'analitzar els diferents documents que el tracten d'una manera o d'una altra.

Els orígens del monestir de Vallbona cal contextualitzar-los per una banda dins el

que anomenen el repoblament de la Catalunya Nova¹ i per altra dins el fenomen de l'anacoretisme, emergent durant els segles XI i XII² però que aviat declinarà en ésser substituït per la vida cenobítica. En aquesta transformació hi tindrà molt a veure el Cister que adquireix un ritme trepidant des del 1112, en què Sant Bernat entra a l'orde, fins a la seva mort l'any 1153, quan els cistercencs comptaven ja amb tres-centes quaranta-tres abadies.

¹ El comte Ramon Berenguer IV (1113-1162), ja pràcticament senyor de la majoria de comtats del Principat i príncep d'Aragó com a conseqüència del seu matrimoni amb la filla del rei Ramir II, foragità els musulmans de Tortosa l'any 1148, i de Fraga i Lleida l'any 1149. El 1153 eren ocupats els darrers reductes de les serres de Prades. Quedava, doncs, per repoblar un extens territori buit. Vegeu, TREPAT, C.A., *L'hora del Cister*, p. 35.

L'auster orde cistercenc era el que millor s'adaptava als interessos repobladors; "*Ora et labora*", aquest era el seu lema; els cistercencs volen recuperar el treball manual que havien deixat de banda els monjos benedictins. El Cister està estretament lligat a la revolució agrària del s. XII.³ Tal com diu Gener Gonzalvo, és en aquest context que hem de situar les actuals terres de l'Urgell per comprendre el paper colonitzador del monestir cistercenc de Vallbona.⁴

Per altra banda, l'orde cistercenc és el que millor s'adaptava a les aspiracions dels anacoretes, que busquen la perfecció moral i espiritual mitjançant la separació del món terrenal.⁵

El territori de la baixa Segarra on s'ubicà el monestir de Vallbona de les Monges era "terra de ningú", lloc de vaivé de fronteres entre moros i cristians, on es documenta una constant erecció de castells, eremitoris i esglésies. Aquestes terres eren les adequades per l'aïllament cercat pels anacoretes. En realitat el territori era sarraí, pertanyia al Valí de Siurana però aquests es trobaven acorralats a les muntanyes, per la qual cosa els anacoretes i ermitans van anar poblant eremíticament la zona. Segons E. Cogul,⁶ aquesta espècie d'*status quo* entre sarraïns i cristians va durar entre cent i cent cinquanta anys.

A Vallbona hi ha documentat un eremita fundador, Ramon de Vallbona, al voltant del qual vivia una comunitat mixta d'anacoretes. Aquest fou un prestigiós líder religiós de la zona; les dades que fan referència a ell van des del 1157, quan Ramon Berenguer IV dóna el lloc de Sorboles⁷ a Ramon de Vallbona i als eremites que l'acompanyen perquè

basteixin allí un cenobi sota l'observança de sant Benet,⁸ fins al seu testament del 1176, on demana a les religioses de Vallbona que romanguin sota l'obediència de l'abadessa de Tolobres sempre que aquesta no les traslladi de l'església de Santa Maria de Vallbona.

a) Els orígens eremítics:

1. Ramon de Vallbona (documentat entre 1157-1176)

Al 1157 el tenim documentat a Sorboles, data en la qual ja gaudia del prestigi suficient perquè el rei Ramon Berenguer IV li donés un alou amb tots els seus béns⁹ en aquest lloc, a ell i als seus companys, entre els quals destaca un tal Guillem. En aquest document se'l qualifica com eremita humil *frater* d'aquest lloc que, juntament amb altres germans, es dediquen al servei permanent de Déu.

L'abadia benedictina no s'arribà a construir. Per una banda, Ramon de Vallbona, tot i haver-se compromès amb el comte, no sembla tenir intenció de deixar la vida d'anacoreta per substituir-la pel cenobi, sinó que, ben al contrari, veurem com en els anys posteriors es va convertint en el líder dels eremitoris de l'Urgell, les Garrigues, del Montsant i el Priorat. Per altra banda, tal i com fa notar Sans i Travé,¹⁰ Cérvoles estava massa a prop del recent instituït monestir cistercenc de Poblet, al qual no deuria interessar la construcció d'un monestir benedictí tan a prop. Els documents ens donen constància d'un seguit d'actuacions protagonitzades per Poblet que culminaran amb la donació que fa Ramon de Vallbona, l'abril del 1171, del lloc de Sorboles, a Poblet.

² Hi ha un descontent general sobre la religió oficial, a començament del segle XI, es busquen altres models diferents al de Cluny, formes de vida monacal fundades sobre renunciacions més rigoroses que les prescrites per la regla de Sant Benet, fundades sobre l'ascetisme, sobre rudes abstinències i una lluita encarnada contra les exigències del cos; s'escull la vida eremítica, l'aïllament total en la gruta, la cabanya o la cel·la. No deixen lloc per a la festa sagrada, l'ofrena de l'eremita és l'ofrena d'ell mateix. Era la religió de la nuesa completa, un corrent d'origen mediterrani que es va estendre a tota la cristianitat. Els boscos es van omplir de religiosos, dels quals ningú esperava cap cerimònia; aportaven l'exemple d'una vida de perfecció exigida per Déu a alguns per a perdonar als altres. Predicaven una moral molt simple despallada de tota obligació ritual. Romangueren allunyats de la societat d'ordre, de la producció, del moviment del món. DUBY, G., *San Bernardo y el arte cisterciense*, pp. 58-61.

³ Els cistercencs van ser els millors especialistes agraris i ramaders de l'època, van desenvolupar noves tècniques, van roturar i sanejar terres no cultivades i per a pastures o terres llunyanes van inventar el sistema de granges on, de forma rotativa, alguns monjos i llecs passaven diverses setmanes, la qual cosa fomentava el repoblament del lloc. La fundació d'un monestir cistercenc constituïa una garantia per atreure població i dinamitzar l'economia d'una zona. TREPAT, C.A., *L'hora del Cister*, p. 37.

⁴ GONZALVO I BOU, G., *Breu Història del monestir de Vallbona*, p.15

⁵ Els monestirs cistercencs es construïen en paratges aïllats, entre l'espessura dels matolls, o entre terrenys pantanosos, el monestir vol ser hora claustre i ermita. La regla del silenci pretén assegurar la meditació personal i l'aïllament, encara que es visqui en comunitat.

⁶ FORT COGUL, E., *El eremitismo en la Arcidiócesis Tarraconense*, pp. 79-139.

⁷ Avui la Pobra de Cérvoles.

⁸ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*, doc. 154.

⁹ Entre altres béns els concedeix el dret a construir un molí en les aigües del riu Seth. Vegeu PETIT, N., *Estudi de les fonts*, pp. 97-98

¹⁰ SANS I TRAVÉ, J.M., *Precedents, fundació i primers anys del monestir de Vallbona (1154-1185)*, pp. 959-1.003, p 970-975

Cal veure en la donació feta pel comte Ramon Berenguer IV del lloc de *Sorboles*, l'any 1157, un cert paral·lelisme amb la que va fer el 18 de gener del 1150 de l'*hortus Populeti* a l'abat de Fontfreda,¹¹ pel que fa al seu pla repoblador i cristianitzador de les terres recent conquerides de la Catalunya Nova.

Del 20 de juliol de 1157 és el primer document conegut que relaciona Ramon amb Vallbona. Es tracta de la donació que fa Ramon de Cervera juntament amb altres nobles d'un alou que tenen a la vall de Vallbona. Fan la donació a Déu, a Santa Maria de Vallbona i als religiosos que allí resideixen: l'eremita Ramon, Ramon Duran i Pere. A l'octubre d'aquest mateix any, Pere d'Aguda dóna el lloc de Vallbona a l'eremita Ramon i als companys que viuen amb ell; per tant, des d'aquest moment Ramon de Vallbona i la comunitat que hi habita esdevé propietària del lloc de Vallbona.

El fet de trobar Ramon documentat com a eremita de Vallbona i de Sorboles en les mateixes dates ens evidencia que exercia la seva vida anacorètica de forma itinerant. Examinant els documents referents a Ramon de Vallbona traiem la conclusió que, els eremitoris, els formaven grups reduïts, de 5 a 10 religiosos, i que hi havia diferents agrupacions distribuïdes dins un territori relativament petit, els quals, tot i funcionar d'una manera més o menys autònoma, tenien el mateix guia o pare espiritual, en aquest cas Ramon, el qual alhora els representava cara a fora. Així al 1164 tenim notícia d'una altra comunitat anomenada del Sant Esperit.

El primer document dels que ha sobreviscut, on se l'anomena Ramon **de Vallbona**, data del 1164, nou anys després de la disposició del comte Ramon Berenguer IV. Aquest cop es tracta d'una disposició del rei Alfons en la qual mana a Arbert de Castellvell, senyor de Siurana, que li doni, a ell i altres confreres, un lloc al Montsant.

Podem veure en l'actuació del rei Alfons un interès repoblador de les terres acabades de conquerir. De la mateixa manera a com ho havia fet el seu antecessor, el rei Ramon Be-

renguer IV a Sorboles.

Set anys més tard, el 1171, tenim constància que Ramon de Vallbona renuncia als drets que té sobre Sorboles a favor del monestir de Poblet, a canvi d'assegurar-se la possibilitat de dedicar-se a la vida eremítica sense més preocupacions materials: el monestir li haurà de construir-li un oratori i haurà d'assegurar a ell i al seu deixeble Bernat, escapularis, vestit, calçat i menjar fins al dia de la seva mort. Tot i que els monarques compten amb Ramon de Vallbona pels seus interessos polítics i estratègics, Ramon de Vallbona sembla estar més interessat en la seva vida eremítica i la dels seus companys i deixebles.

Al 1173 tenim documentat Ramon de Vallbona com a cap visible d'una alta comunitat, en aquest cas a Poboleda. D'aquest document, Agustí Altisent¹² en treu les següents conclusions: Poboleda era, doncs, un eremitori on hi havia diversos *fratres* que vivien sota la direcció d'un pare espiritual, Ramon de Vallbona, que residia allí de forma habitual o periòdica però que els representa col·lectivament de cara a fora i que tenia capacitat de rebre, junt amb els germans, donacions i vots, i que, per tant, exerceix la funció de superior jurídic. El grup té una economia comunitària, ja que posseeix béns i censos. Hem de pensar que aquest tipus d'organització havia de ser comú en les diferents comunitats que ell dirigia.

Tot i que hem trobat Ramon de Vallbona documentat com a cap visible de diferents comunitats, quan, al 1176, escriu el seu testament, només es preocupa de la comunitat de Santa Maria de Vallbona on escull sepultura i on se'ns presenta com a posseïdor dels bens i drets d'aquesta comunitat i com a veritable líder religiós.

2. Santa Maria la Vella de Vallbona

Tenim constància de Santa Maria de Vallbona abans que el seu representant fos Ramon. El 28 de febrer del 1153 ja es parla del *loch de Santa Maria de Vallbona*. En *poder de March* on elegeix sepultura una tal Agnès, la qual fa alhora donació d'una sort (una parcel·la petita de terra amb casa), segons enregistra l'Índex Vell del monestir de Vallbona.¹³ Creiem que en el lloc hi havia d'haver una capella o església dedicada a Santa Maria i també un grup de re-

¹¹ ALTISENT, A., *Història de Poblet*, pp. 25-34. El document, el trobareu a ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet*. doc. 140, p.127

¹² ALTISENT, A., *Ramon de Vallbona i l'eremitori de Poboleda*, pp. 142-148. Agustí Altisent també apunta la possibilitat que l'oratori que Poblet es compromet a construir-li l'any 1171, se situés a Poboleda ja que el document no especifica on s'ha de bastir, si a Sorboles, a Poblet, a Vallbona, al Montsant o a Poboleda. Ja hem vist com, al 1171, Ramon de Vallbona segurament ja estava relacionat amb Poboleda.

¹³ Vegeu PIQUER, J.J., *Abaciologi*, pp. 30-31. L'anotació apareix en dos manuscrits de l'arxiu del monestir *Índex nou*, fol. 3, *Índex vell*, f. 68r, ms de l'Arxiu del monestir de Vallbona. Inventari documental, redactat per Marià de Boneu i que comença el 29 de novembre de 1713.

Foto 1.
Capçalera, nau
i cimboris de
l'església vistos des
de la cara nord.

ligiosos que rebrien la donació feta per Agnès. Cal recordar que la comunitat de Vallbona era mixta ja des dels seus orígens. A partir de 1157 venen tots els documents esmentats abans que relacionen estretament Santa Maria de Vallbona amb Ramon de Vallbona, la qual cosa ens ha de portar a pensar que aquí hi tindria el seu lloc de residència habitual.

Al 25 d'agost de 1174 Berenguer de Cardona dóna al monestir de Vallbona, a Ramon, ermità d'aquest lloc, i a les monges que allí serveixen a Déu, la dominicatura del Vilet.

Cal remarcar aquí que és el primer cop en què es parla de monestir i de monges tot i que Ramon de Vallbona encara conserva el reconeixement com a cap visible. La qual cosa no passa en el document de l'octubre del mateix any, en què Alfons I dóna a la domus de Vallbona i a Beatriu la plaça de Boacar a Lleida sense que surti enlloc el nom de Ramon de Vallbona. En canvi, en un document del 1175 on Arsenda es dóna a Santa Maria de Vallbona, es diu que aquesta està en mans de Ramon eremita, de Pere sacerdot i d'altres germans i germanes; per tant, sembla que durant un temps hi va haver un cert conflicte de competències i de voluntats religioses. A Vallbona hi conviuen una clara voluntat ermitana sota la direcció de Ramon de Vallbona I, per altra, una voluntat monàstica i institucional dirigida per Beatriu, aquesta última amb el reconeixement

monàrquic.

En el testament de Ramon de Vallbona ja tenim constància que a Vallbona ha arribat de Tolobres,¹⁴ monestir femení cistercenc de Navarra, una abadessa, l'abadessa Òria segons ens assabenten documents posteriors. Sembla que, a partir d'aquest moment, la comunitat que en els seus orígens va ser mixta esdevindrà una comunitat femenina, de monges.

b) La introducció en l'ordre del Cister: Berenguera de Cervera (1172-1203)¹⁵

Com hem vist, a partir de l'agost de 1174 es parla per primera vegada del *monestir i de les monges* de Vallbona i l'octubre de 1174 tenim documentada una tal Beatriu com a cap de la *domus* de Vallbona, la qual obté el reconeixement monàrquic.

Observem, doncs, un canvi d'orientació cap a una major institucionalització que culminarà amb l'arribada de l'abadessa Òria de Tolobres després de l'octubre de 1174, quan encara hi ha Beatriu, i abans del 8 d'abril de 1176, quan es parla de l'abadessa de Tolobres en el testament de Ramon de Vallbona.

Sembla evident que la que impulsà aquest canvi d'orientació fou una dona noble de les terres de l'Urgell, Berenguera de Cervera.

¹⁴ Tolobres, Navarra, va ser el primer monestir cistercenc femení que es va instal·lar a la Península el 1157.

¹⁵ Al 1172 és quan es queda vídua i del 1203 és el darrer document de què tenim constància on surt el nom de Berenguera de Cervera; en aquest, Pere de Tàrraga cedeix els drets que té sobre el senyoriu de Preixana al monestir de Vallbona i ho fa davant l'abadessa i davant Berenguera de Cervera.

Berenguera de Cervera, filla de Berenguer Arnau d'Anglesola, es quedà viuda de Guillem de Cervera al 1172.¹⁶ El 18 d'abril del 1164, ella i el seu marit havien rebut de mans del pare de Berenguera el castell i la vila de Verdú. Cal pensar que aquest era el dot del matrimoni, el qual durà només uns deu anys. Berenguera és a la vegada una Anglesola i una Cervera, dues cases que tingueren un paper preponderant en la construcció de la Catalunya Nova en terres de l'Urgell i la Segarra i, com veurem, també en la constitució i construcció del monestir de Vallbona de les monges.

El testament de Guillem de Cervera ho deixa tot lligat i ben lligat de tal manera que fa molt difícil que Berenguera decideixi tornar-se a casar si vol conservar la tutela dels seus fills i les seves propietats. Guillem de Cervera deixa escrit que vol ser enterrat a Poblet, i dona la majoria de les seves extenses propietats al seu fill Guillem, menor d'edat, i la seva filla Audeart o Aldiardi rebrà un dot. Berenguera de Cervera només rep directament el domini senyorial de Verdú juntament amb el de Juneda I, si no es torna a casar, podrà tutelar les propietats dels seus fills.

Així tenim Berenguera documentada per primera vegada a Vallbona entre el 1174-1176, segons l'antic Abaciologi copiat per Jaume Pasqual. Fou ella la que promogué la inclusió a l'ordre del Cister, fou ella qui anà a buscar Òria Ramírez al monestir cistercenc de Tulebres, Navarra, perquè es posés al cap de la comunitat de Vallbona. A Tulebres s'havia creat el primer monestir femení cistercenc de la Península l'any 1157. L'antic Abaciologi comença dient: *prima nobilis domina que fuit in monasterio Vallisbona, fuit domina Berengaria de Cervera, que fecit incorporare monasterium in ordine et ivit apud Tolobres¹⁷ et adduxit secum domnam Oriam, que fuit prima abbatissa Vallisbone et obbiit idus aprilis.*

Berenguera de Cervera ja havia estat en rela-

ció amb Ramon de Vallbona l'octubre de 1173; el document de Poboleda que abans hem estudiat està signat pel seu pare, pel seu germà Guillem d'Anglesola i per ella mateixa. Després de quedar-se vídua, Berenguera deuria decidir entrar a formar part de la comunitat de Vallbona juntament amb els seus dos fills menors d'edat, Guillem de Cervera, que posteriorment seria monjo de Poblet, i Eldiardi d'Àger, que seria monja i abadessa de Vallbona (1232-1242).¹⁸ Berenguera no consta en cap dels documents com a monja, si bé sempre se li reconeix un lloc privilegiat dins la comunitat, això ens fa pensar que Berenguera va mantenir la seva personalitat laica. Tampoc ens consta que, com és el cas dels seus sogres Guillem de Cervera i Ermensen, s'hagués donat al monestir de Vallbona, tal com van fer ells al monestir de Poblet, ni que donés els seus béns a Vallbona. Per la qual cosa cal deduir que Berenguera, a més de conservar la seva personalitat laica, també va conservar el seus béns materials i el seu poder polític i econòmic, els quals deuria aprofitar per donar a Vallbona el prestigi suficient perquè els monarques, i especialment la reina Sanxa, confiessin en el monestir de Vallbona i li adjudiquessin el qualificatiu de monestir reial, és a dir, sota la protecció dels monarques. Però per altra banda havia de convèncer la comunitat fins llavor d'ermitans i ermitanes de la conveniència d'entrar a formar part del Cister. La monarquia, amb qui ella estava ben relacionada, hi tenia un gran interès, tal com ho demostren el seguit de donacions fetes a la primera abadessa Òria.

Vallbona, doncs, és relacionarà directament amb l'alta aristocràcia del moment. Tant els Anglesola com els Cervera formaven part del grup d'homes forts que van acompanyar el comte Ramon Berenguer IV i el rei Alfons en la seva tasca conqueridora i repobladora de la Catalunya Nova.

Berenguera de Cervera signa en molts dels documents importants del monestir, i rep donacions de persones, béns i drets. La darrera dada que tenim de Berenguera de Cervera

¹⁶ Segons ens informa Josep Maria Sans Travé, Berenguera de Cervera ja era vídua el 31 d'octubre de 1172, ja que en signar com a testimoni de la donació d'una terra a Barbens feta pel seu Germà Guillem d'Anglesola al monestir de Poblet, feia constar que "va ser muller de Guillem de Cervera". Tot i que el document on Berenguera de Cervera, Berenguer de Boixadors, Arnau de Timor i el notari Ileri signen les darreres voluntats de Guillem de Cervera dugui la data del 26 d'abril de 1173. SANS I TRAVÉ, J.M., *Precedents, fundació i primers anys del monestir de Vallbona (1154-1185)*, p. 974.

¹⁷ Creiem que Pasqual deuria errar en transcriure el document que avui malauradament s'ha perdut, i en lloc de Tolobres, tal com es coneixia el monestir de Tolobres en l'àrea catalana, va escriure Colobres. La diferència només és d'una lletra, la C per la T. Vegeu PETIT, N., *Estudi de les fonts documentals que informen sobre els orígens, la fundació i els primers temps del monestir cistercenc de Vallbona*, pp.95-97.

¹⁸ Segons aclareix Jaume Ripoll, Eldiardi havia adquirit el cognom d'Àger pel seu anterior matrimoni amb Berenguer d'Àger. Vegeu les notes aclaridores que Ripoll adjunta a la *Carta* de Jaume Pasqual, p. 44.

¹⁹ Vegeu PETIT, N., *Estudi de les fonts documentals que informen sobre els orígens, la fundació i els primers temps del monestir cistercenc de Vallbona*, pp.89-93.

data del 1203.¹⁹

3. Cap a la institucionalització i a la construcció de l'edifici monàstic cistercenc (1178-1254):

a) Les reines promotores i protectores de Vallbona

Al febrer del 1178 la reina Sanxa compra i fa donació a les monges del lloc de Vallbona, perquè hi edificuin un monestir *regular*, esdevenint d'aquesta manera un monestir reial. Aquest document, segons J.J. Piquer i J. Pasqual, fou signant durant l'estada que els monarques van fer a Vallbona durant el mes de febrer de 1178.²⁰ Els monarques degueren voler conèixer de prop la situació en què es trobava el monestir quan l'abadessa Òria, Berenguera de Cervera i la resta de les religioses sol·licitarien l'ajut dels monarques per tal de tirar endavant el projecte de la constitució i construcció del monestir.

Fou la reina Sanxa qui es va comprometre; així veiem com compra el lloc de Santa Maria de Vallbona i els el dóna a perpetuïtat perquè no tinguin cap conflicte legal;²¹ a més, els dóna 500 sous perquè puguin tirar endavant les obres, i es compromet a donar-los el menjar i el vestit que necessitin. D'aquesta manera, la reina esdevé la protectora del monestir i en certa manera la fundadora.

Només un mes més tard, el 26 de març de 1178, el rei Alfons i la reina Sanxa degueren considerar el monestir cistercenc de Vallbona prou madur per a fer que es convertís en abadia mare d'un altre monestir cistercenc que el rei els encomana que construeixin a Lleida, a la torre que hi posseeix el bisbat de Girona. El document, el signa la reina Sanxa de la següent manera: *Sig+num domina Sancie predictorum locorum donatricis atque regine*, la qual cosa ens indica l'interès que hi té la rei-

na, de manera que es considera la protectora del monestir de Vallbona. Per altra banda cal veure-hi la intervenció de Berenguera de Cervera, ja que la majoria dels nobles signants del document són de la seva família: el seu sogre Guillem de Cervera, el germà del seu sogre Guerau de Jorba, el seu pare Berenguer Arnau d'Anglesola i el seu germà Guillem d'Anglesola.²³ Aquestes disposicions, cal lligar-les als interessos repobladors de la monarquia cristiana, que desitja solidificar les noves conquestes i sap que els monestirs, especialment cistercencs, en són la millor garantia.

El setembre de 1183, el rei Alfons ofereix a Vallbona la torre Serralada, amb tres joves de terra. El document ens evidencia també l'interès que hi té la cúpula eclesiàstica, ja que el document és signat pels bisbes de Lleida, d'Osca, de Saragossa i el de *Tarascona*.

L'abril de 1185, Alfons I concedeix per al bestiar del monestir el dret a pasturar per sempre en tots els seus regnes.²⁴

El 19 d'abril de 1198, Vallbona rep un diploma d'immunitat eclesiàstica del papa Innocenci III, on confirma totes les llibertats i exempcions concedides pels seus predecessors, així com la resta de privilegis, indulgències i gràcies. Col·loca les persones i béns del cenobi sota el seu patrocini.²⁵

El 12 d'octubre de 1251, la reina Violant d'Hongria, esposa de Jaume I, escriu el seu testament on demana ésser enterrada al monestir de Vallbona en una *sepultura plana ante altare Beate Virginis*. Aquesta decisió ens indica la vinculació directa que sentien, especialment les reines, amb el monestir de Vallbona. El 1178, Sanxa s'havia convertit en la fundadora del monestir, i ara la reina Violant el tria com a lloc de sepultura; a més, la reina es sent identificada amb l'austeritat cistercenc i demana que la seva sepultura sigui

Foto 2.
Sarcòfag de la reina
Violant d'Hongria.

²⁰ PIQUER, J. J., *Abaciologi*, pp. 49-52

²¹ Amb la transformació de l'antiga comunitat eremítica, encapçalada per Ramon de Vallbona, en un cenobi cistercenc dirigit per l'abadessa Òria hi devia haver un buit legal quant a la pertinença dels bens de la comunitat.

²² PIQUER, J. J., *Cartulari*, doc. 15, pp.85-86.

²³ El 1204 van arribar les primeres monges de Vallbona a Sant Hilari de Lleida, filial de Vallbona.

²⁴ Ms del monestir de Vallbona, *Índex nou*, f. 345- *Índex vell*, f. 18v.

²⁵ Ms de l'Arxiu de Vallbona. És el més antic document pontifici conservat a l'arxiu. Vegeu BERGADÀ, F., *Datos referents al monestir de Vallbona de les Monges, extrets de documents inèdits que obren en son riquíssim arxiu*. Ms de l'Arxiu de Vallbona, 1925, pp. 22-23. Vegeu, *Abaciologi*, Cit., pp.59-60.

Foto 3.
 Capella dreta
 de la capçalera.

Foto 4.
 Absis central
 de la capçalera.

llisa, sense cap decoració, tal com es conserva avui a la dreta de l'altar major (foto 2). La seva factura és de la més pura simplicitat. La inscripció que encara avui roman damunt el sepulcre és posterior al 1738, ja que, en aquestes dates, el cronista Francesc Camprubí i Lluch, monjo de Santes Creus, descriu

els sarcòfags que hi ha a banda i banda de l'altar sense esmentar que hi sigui dita llegenda, solament parla dels escuts reials que hi ha pintats, un de la corona d'Aragó i l'altre de la de Castella, els quals, observant la seva mala qualitat, també cal pensar que són de dates relativament modernes. Remarquem aquí que ara només conserva l'escut de la inscripció en el sarcòfag de Violant d'Hongria. Fa un parell d'anys que es va eliminar les pintures de l'altre, ja que la seva llegenda era del tot errònia.

La inscripció del sarcòfag de Violant diu *Fuit translata dona Violans Regina Aragonum anno 1275*. Si és cert que va ser trasllada, ho devia ser des del mateix altar major, ja que sabem que al 1254 ja hi era enterrada. Vegem com, en el mur nord de l'absis central, hi ha una obertura d'arc apuntat que sembla la idònia per encabir el sarcòfag de la reina Violant (foto 7). Creiem que després que la seva filla Violant, reina de Castella, decidís, l'any 1275,²⁶ que també seria enterrada a Vallbona, es va fer el trasllat del sarcòfag i se'n col·locà un a banda i banda de l'altar major, l'un amb les despulles de la reina Violant d'Hongria i l'altre per quan li arribés l'hora a Violant de Castella. Així ens ho demostren les dates tan pròximes del trasllat del sarcòfag el 23 d'octubre de 1275, segons ens informa el calendari del s.XV del monestir de Vallbona,²⁷ i el testament de Violant de Castella el 29 d'octubre de 1275. Això demostraria, per altra banda, la presència de l'escut de la corona d'Aragó en el sarcòfag de Violant d'Hongria i el de la corona de Castella en l'altre.²⁸

En el testament, Violant d'Hongria demana que siguin fundades a Vallbona cinc capelles que sempre celebrin misses solemnes per la seva ànima i la del rei, i dóna 1.000 morabatins al monestir de Vallbona.

²⁶ PASQUAL, *Llibre vert*, pp.43, i 110-111.

²⁷ Segons ens informa un calendari del s. XV del monestir de Vallbona, la reina fou traslladada el 23 d'octubre de 1275 juntament amb la seva filla Sanxa: *Transllata est domina Yoles, Regina Aragonum, et Sancia Filia ejus, anno Domini MCCLXXV*. Cal dir que la informació que dóna l'esmentat calendari és dubtosa, ja que, només sis dies més tard, Violant, reina de Castella, decideix ser enterrada a Vallbona al costat de la seva mare i no diu res que també hi sigui enterrada la seva germana.

²⁸ Els dos sarcòfags es troben encara avui un a cada costat del santuari del temple; són senzills sarcòfags plans sense cap mena d'ornamentació. En el sarcòfag que seria destinat a Violant de Castella hi deia. *Fuit translata Sancia Regina Castelle filia Violantis Regina Aragonum. Anno 1275*, dada errònia perquè la infanta Sanxa no va ser reina de Castella. L'autor d'aquesta inscripció, posterior al 1738, no havia de tenir gaires coneixements històrics i el que fa és utilitzar la informació de calendari abans esmentat, en el qual es deia que hi era enterrada la infanta Sanxa, filla de Violant. I, fixant-se en l'escut de la corona de Castella que hi havia estampat en el sarcòfag, fa a Sanxa reina de Castella.

Francesc Bergadà ens informa que cap al 1920 van ser oberts els sarcòfags reials del monestir de Vallbona i que només s'hi van trobar els ossos de la reina Violant d'Hongria amuntegats en un petit espai i els de l'altre sarcòfag tancats en un petit cofre. BERGADÀ, F., *El real Monasterio cisterciense de Sta Maria de Vallbona de las Monjas*, pp. 23-27. Sanxa havia dedicat els darrers anys de la seva vida a l'ordre de l'Hospital de San Joan de Jerusalem PIQUER, J. J., *Abaciologi*, p. 96. Cal dir que l'única notícia històrica que ens diu que la infanta Sanxa és enterrada a Vallbona és el calendari abans esmentat, per la qual cosa cal posar-ho en dubte. Ens estranya que cap cronista de la cort de Jaume I se n'hagués fet ressò.

Tres anys després del testament de Violant d'Hongria, el 17 de juny de 1254 el rei Alfons X de Castella, casat amb Violant, filla de Jaume I i de Violant d'Hongria, dona a l'abadessa Eldiarda d'Anglesola 1.000 maravedissos alfonsins l'any, mentre ell visqui, especificant que 500 són per acabar l'obra del monestir i altres 500 pel vestuari de les monges. Elles, a canvi, hauran de pregar tots els dies per les ànimes de seu pare Ferran III i de la seva sogra Violant d'Hongria. El document especifica que, la donació, la fa juntament amb la seva esposa Violant i la seva filla Berengüera en homenatge al seu pare, *del muy noble et mucho alto et mucho onrado el rey don Ferrando mio padre. I també per a la seva sogra: por onra a la mucho onrada donna Yolant, reyna que fue de Aragon, mi suegra, que es enterrada en el monasterio de Vallbona en Catalonna.*²⁹

El document, que fou copiat per Jaume Pasqual en el Llibre Vert, ens dona dues dades molt interessants: per una banda ens informa que al 1254, la reina Violant d'Hongria ja estava enterrada a Vallbona, confirmant doncs que al 1275 la reina fou traslladada només d'un lloc a l'altre de l'altar major³⁰ i per l'altra que, després de 76 anys de la compra del lloc per la reina Sanxa, les obres del monestir encara no eren acabades. Violant, casada amb Alfons X de Castella, el 29 d'octubre de 1275 escriu a Lleida que desitja ser enterrada a Vallbona per la devoció que sent per l'ordre del Cister, per l'amor vers la seva mare i perquè ha tingut una inspiració celestial. Demana al papa i a l'abat general del Cister que posin penes als que impedeixin la seva voluntat. El rei Alfons confirma el testament.³¹ Però quan va morir, l'any 1300, la reina fou enterrada a Roncesvalles, Navarra.

b) Les construccions

L'església

a) La capçalera i el creuer

La primitiva obra del monestir s'aixecà en aquest període, des del 1178, en què la reina Sanxa compra el lloc, fins als voltants del 1254, quan sabem que les despulles de la reina Violant d'Hongria reposen a l'església del monestir. Tenim molt poques dades que documentin el procés constructiu del monestir, però sabem que, l'any 1219, s'està treballant a l'església.³²

Foto 5.
Braç esquerre
del creuer.

Foto 6.
Cimbori del creuer.

Durant aquest període en l'església es construí la capçalera plana coberta amb volta de canó en les capelles laterals (foto 3) i volta de creuria en el santuari (foto 4); la zona del creuer que és coberta amb volta de creueria (foto 5) i el cimbori situat al centre (foto 6). En l'execució d'aquestes obres detectem, doncs, una evolució pel que fa l'ús de les voltes des de les de canó més antigues a les de creueria més modernes.

La mateixa evolució observem en les obertures, des de les més antigues, les d'espitllera en les capelles laterals de la capçalera, i les tres de la part baixa del mur frontal del santuari (foto 7), passant pels finestrals d'arc de mig punt dels murs laterals del santuari (foto 3 i 8), fins als finestrals lleugerament apuntats del cimbori els quals ja assenyalen una evo-

²⁹ PIQUER, J. J., *Abaciologi*, p. 86. PASQUAL, J., *Llibre Vert*, pp. 105-109.

³⁰ La reina havia mort el mateix 12 d'octubre de 1251 al monestir de Santa Maria de Salas, els historiadors havien pensat que Violant fou traslladada el 1275 des d'un altre lloc.

³¹ PIQUER, J. J., *Cartulari*, p. 97-98. PASQUAL, J., *Llibre Vert*, pp. 43 i 110-111.

³² PIQUER, *Abaciologi*, p. 73.

Foto 7.
Murs nord i est
de l'absis central.

lució cap al gòtic. Vegem també com el fines-tral del braç esquerre (foto 5) del creuer és gairebé idèntic als de la nau de l'església (foto 15), en els quals es detecta una evolució vers el gòtic, la qual cosa indica que el creuer s'acabà pel braç esquerre.

En el braç esquerre del creuer s'obre una porta monumental d'estil romànic, d'estructura semblant a les de l'anomenada escola de Lleida, però de les quals s'aparta estilísticament sobretot pel que fa al timpà, absent en les altres i molt important a Vallbona (foto 9). Francesca Espanyol l'ha estudiada hi creu que el timpà fou executat per l'escultor Ramon de Bianya als voltants del 1225,³³ tot que

possiblement l'obra es realitzaria fora del cenobi, per tant és col·locaria quan la porta ja estava acabada. Observem com no hi ha relació entre l'obra escultòrica del timpà i el treball de la resta de la porta per la qual cosa hem de pensar que van treballar-hi dos tallers diferents. Quant a les dates, pensem que, al 1228, tal com adverteix Gener Gonzalvo, la comunitat ja havia d'estar ben consolidada, ja que s'hi va celebrar un capítol general d'abadesses cistercenques procedents d'arreu de la Corona d'Aragó.³⁴

Ens crida l'atenció els abundants motius figuratius del mascarons que envolten la coberta del santuari per la seva part exterior (foto 10),

Foto 8.
Mur nord de l'absis
central, mur est
del braç esquerre
del creuer i cimbori
del creuer.

Foto 9.
Porta monumental
del braç esquerre
del creuer.

Foto 10.
Mascarons de
l'absis central.

Foto 11.
Mènsules de la zona
d'intersecció entre
la nau i el creuer.

no essent així en les capelles laterals. Aquest motius, també els trobem en les mènsules que aguanten les petites arquacions que decoren el mur superior de la porta romànica del creuer. L'execució d'aquesta obra s'aparta, doncs, de l'estricta observança cistercenca, la qual desaconsellava les representacions figuratives, les quals també són presents a les claus de volta i mènsules de les voltes de creueria del santuari i de la nau (foto11).

Segons la nostra opinió, el pla de l'església es va iniciar a partir de 1178 per les capelles laterals de la capçalera en el més pur estil cistercenc, prosseguí cap del santuari en què trobem els mascarons figuratius exteriors i la volta de creueria, i continuà cap al creuer, on s'obrí la porta romànica i s'aixecà el cimbori. En la zona del creuer detectem certs paral·lelismes amb les seus de Lleida (començada a partir de 1203) i Tarragona (començada a partir de 1171), sobretot pel que fa al cimbori, la porta monumental i els mascarons. L'aixecament d'aquestes dues carismàtiques catedrals degué significar un paradigma per l'arquitectura contemporània de la Catalunya Nova. Així veiem com els monestirs cistercencs de Vallbona i Santes Creus abandonen l'antiga norma d'austeritat que havia prohibit l'ús del cimbori. Els cimboris de Vallbona i Santes Creus havien de ser contemporanis; si ens fixem en els finestrals els de Vallbona ens semblen més arcaics, ja que són d'unes dimensions molt més reduïdes tot i que són d'arc apuntat, però la seva concepció és molt

³³ Vegeu *Catalunya Romànica*, v. XXIV, pp. 578-581.

³⁴ GONZALVO I BOU, G., *Breu Història del monestir de Vallbona*, p. 23.

semblant a les d'arc de mig punt. En canvi, en les de Santes Creus passa a l'inrevés; tot i que són d'arc de mig punt, la seva concepció sembla gòtica i en cada arcada hi ha tres grans finestrals. Ens trobem, sens dubte, davant dues obres de l'art anomenat de transició.

Emma Liaño, que estudia els cimboris catalans del segle XIII, creu que el de Vallbona, per la seva tipologia, va ser el primer cistercenc de la diòcesi de Tarragona.³⁵ Si tenim en compte que el cimbori de Santes Creus havia d'estar acabat al 1221,³⁶ quan se sap que a l'església se celebraven oficis, creiem que aquestes dates s'adaptarien a l'aixecament del cimbori de Vallbona, el qual, però, presenta també moltes similituds amb el de Tarragona, acabat en temps de l'arquebisbe Pere d'Albalat (1238-1251).³⁷

b) La nau

Pel que fa a la nau única del temple, detectem una evolució des de la part baixa dels murs,

Foto 12.

**Antiga porta
del cementiri.**

més antiga, cap a la part alta d'aquests, fins a culminar amb el formós campanar plenament gòtic. Així, en la part baixa i exterior del primer tram de la nau hi ha una porta d'arc de mig punt d'estil romànic que està en consonància amb la porta monumental romànica del creuer i és gairebé idèntica a una porta de la nau sud del claustre (foto 12); sembla ser que la porta fou tapiada en època gòtica i és col·locà en el seu interior un sarcòfag gòtic al mateix temps que es modificà l'arc de mig per transformar-lo en un d'apuntat gòtic. La presència de la porta ens indica que aquesta part del mur ja estava aixecada en època avançada, i propera a la l'execució de la porta monumental del creuer, anterior al 1225; estem parlant, doncs, d'unes dates avançades.

En la part baixa del mur, molt més gruixuda que la superior, hi ha uns finestrals d'arc de mig punt molt semblants als dels murs laterals del santuari, però que avui es troben tapiats (foto 13), i en el mur sud una finestra que havia de comunicar amb el claustre igualment tapiada (foto 15). En la part superior del mur nord, hi ha quatre finestrals lleugerament apuntats d'una tipologia molt semblant als del cimbori del creuer (foto 1 i 14) i gairebé idèntics al finestral del mur nord del braç esquerre del creuer (foto 5), la qual cosa ens indica que aquestes dues obres es van construir en dates properes mostrant un estil que anomenem de transició i que conduirà al ple gòtic del campanar de la nau. Recordem que Francesca Espanyol ha donat la data aproximativa del 1225 per l'execució del timpà de la porta monumental; sembla, doncs, que l'aixecament de la nau es realitzà en unes dates properes a aquesta.

Si bé els historiadors anteriors havien pensant que hi havia marcades diferències entre l'obra de la nau i l'obra de la capçalera i el creuer, nosaltres hi observem una sèrie d'afinitats estilístiques evidents que ens duen a la conclusió que l'obra de l'església, amb l'excepció del campanar gòtic, és una obra homogènia que començà a partir de 1178 per la capçalera i, quan, l'any 1251, la reina Violant d'Hongria decideix ésser enterrada a Vallbo-

³⁵ Vegeu LIAÑO, E. *Cimborios gòtics catalanes del s.XIII*, p.215. Aquesta autora, però, s'equivoca al pensar que en el cimbori hi ha les armes dels Anglesola, la qual cosa li fa pensar que l'obra s'acabà en temps de l'abadessa Blanca d'Anglesola (1294-1328).

³⁶ Vegeu DIMIER, A. *L'art cistercien*, II, p. 249.

³⁷ Vegeu LIAÑO, E. *Cimborios gòtics catalanes del s.XIII*, p. 211.

³⁸ Vegeu *Catalunya Romànica*, pp.409-412.

³⁹ Quan es paga el vitrall a Guillem Daví de l'Espluga ALTISENT, A., *Fixes i notes d'arxiu sobre monestirs de monges cistercenques a Catalunya*, pp. 7 i 16. L'autor copia el document original.

na, l'església estaria acabada o li faltaria poc. L'església s'acabaria en temps de l'abadessa Eldiarda d'Anglesola (1246-1258), segons ens indica la clau de volta del quart i darrer tram de la nau on hi ha l'enssenya de la casa d'Anglesola, la qual cosa representa que ella en fou la promotora.

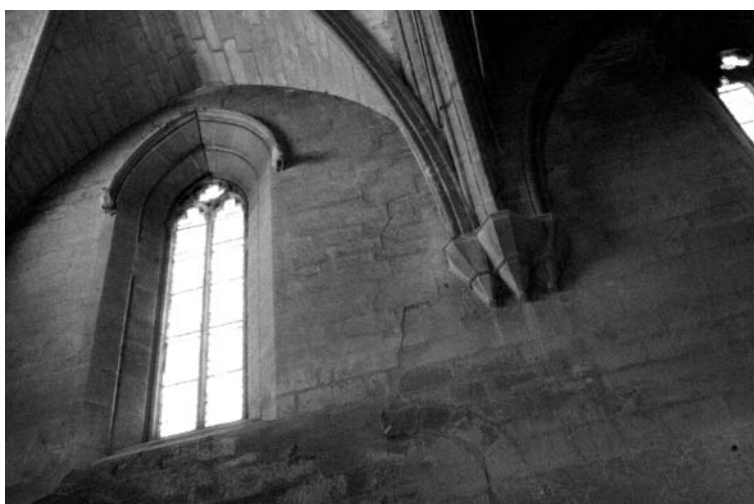
L'any 1918, Puig i Cadafalch³⁸ va pensar que la clau de volta indicava que la promotora havia estat l'abadessa Blanca d'Anglesola, que governà del 1294 al 1349; posteriorment gairebé tots els historiadors han seguit el seu criteri, però tant des del punt de vista estilístic com històric sembla clar que el temple es va haver d'acabar abans del període plenament gòtic. Anem a estudiar-ho detingudament.

Per una banda ja hem dit que els finestrals superiors de la nau presenten afinitats evidents amb els del cimbori i amb el del braç dret del creuer. Notem aquí com són molt diferents dels que s'obriren en època gòtica en el braç dret del creuer (foto 16) i en l'absis central (foto 7), aquest acabat abans del 1367³⁹ amb la intenció de donar uns tocs gòtics a la part més antiga temple. Vegem com en els que es van col·locar posteriorment el gruix del mur està decorat amb petites columnes i hi ha un treball en els calats de pedra de tipologia purament gòtica. Per altra banda, els finestrals de la nau són també diferents als del campanar gòtic, acabat en temps de l'abadessa Elisenda de Copons (1340-1348). Si la finalització de la nau fos d'època tan tardana, l'estil dels finestrals seria més proper als del campanar i als quals s'obraren posteriorment en la part antiga que no als del cimbori del creuer.

Des del punt de vista documental sabem que la reina Violant d'Hongria escriu el seu testament el 1251, on demana ésser enterrada en una *sepultura plana ante altere Beate Virginis*,

Foto 13.
Mur nord de la nau amb un finestral tapiat.

Foto 14.
Finestral superior de la nau.

i que siguin fundades cinc capellanies perquè sempre celebrin misses solemnes per la seva ànima i per la del rei Jaume I. Al 1254, sabem que la reina ja hi és enterrada. Hem de pensar, doncs, que les despulles d'una reina difícilment es col·locarien en un temple sense coberta. Vegem doncs com les dates a què ens referim

Foto 15.
Obertura tapiada del mur sud de la nau.

Foto 16. Capella dreta de la capçalera, braç dret del creuer amb el seu finestral.

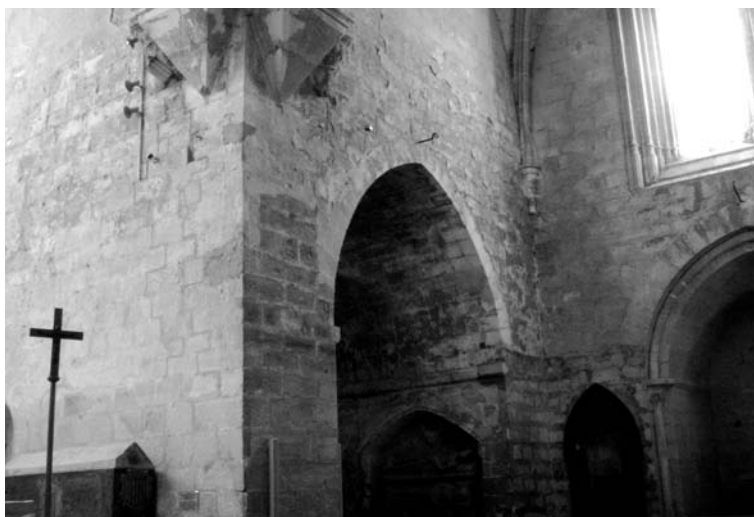

Foto 17.

Làpides al terra de
la Sala Capitular.
La de l'esquerra
atribuïda a Eldiarda
d'Anglesola
(1246-1258).

pertanyen al període en que governà l'abadessa Eldiarda d'Anglesola (1246-1258), la qual, segons la nostra tesi, acabà la nau. Quant a la presència de l'escut dels Anglesola en la clau de volta, hem de dir que és el primer cop que una abadessa posa la seva ensenya en una de les obres del temple; la qual cosa serà freqüent a partir d'aquest moment, segons el nou corrent humanista que no passà per alt a Vallbona. A l'abadessa Eldiarda d'Anglesola se li atribueix la possiblement més antiga de les làpides sepulcral, col·locada al terra de la sala capitular. Està representada coronada amb el bàcul en la mà dreta i el llibre en la mà esquerra; en aquesta làpida, l'escut dels Anglesola es repeteix fins a set vegades (foto 17). Observem aquí que el fet de ser representada d'una manera majestàtica, com una reina espiritual, és del tot inusual en aquest tipus d'iconografia. Adonem-nos, però, com, durant el seu govern, el monestir adquirí grans propietats i poders i es lligà estretament amb els reis de la corona d'Aragó, Violant d'Hongria i Jaume I, de la qual cosa a més dels testimonis documentals, en tenim constància en la clau de volta del segon tram de la nau on hi ha les barres catalanes. Volem fer constar aquí que Jaume I, casat amb Violant d'Hongria, féu importants donacions durant el govern de l'abadessa Eldiarda d'Anglesola I, en canvi, del govern de Blanca d'Anglesola⁴⁰ només ens consta alguna llicència o confirmació de poca importància feta per Jaume II, nét de Jaume I.⁴¹

Adonem-nos, doncs, de l'estreta relació que s'estableix entre el monestir de Vallbona i l'abadessa Eldiarda d'Anglesola per una banda i els reis Jaume I i Violant d'Hongria per altra. Al 1247, l'abadessa Eldiarda d'Anglesola rep del rei Jaume I tot una sèrie de drets feudals sobre les terres i vassalls del territori del monestir que fan que l'abadessa es converteixi alhora en la protectora i jutge dels seus vassalls. Al 1250, rep del rei tot el delme per raó de cens i senyoria, així com del pa i del fruits de les viles de Sarral, Cabra, Forés, Anguera, Vetulà i Conesa; cada any, cent cafissos de blat de la vila d'Almenar i, per últim, el lloc i la vila de l'Espluga Calva en franc alou, amb la facultat de poder crear batlles en dits llocs per cobrar les rendes esmentades. L'abadessa Eldiarda d'Anglesola es converteix, doncs, en una poderosa senyora feudal. Al 12 d'octubre del 1251, en el testament de Violant d'Hongria, rep 1.000 morabatins. Al 21 d'octubre, rep del rei els drets sobre el mercat de Montblanc i 50 morabatins anuals del cens. Al 1253, el rei li dóna tots els molins de Montblanc i els seus termes amb l'obligació que el monestir mantingui cinc religiosos cistercencs que preguin dia i nit per l'ànima de la seva esposa. Al 1254, rep del rei Alfons X de Castella, casat amb la filla de Jaume I i Violant, 1000 maraviddissos alfonsins l'any, 500 per acabar l'obra del monestir i els altres 500 pel vestuari de les monges.

L'abadessa Eldiarda rep, doncs, de la monarquia importants aportacions econòmiques i

⁴⁰ Vegeu PIQUER, J.J., *Abaciologi*, pp.84-88.

⁴¹ Vegeu PIQUER, J.J., *Abaciologi*, pp. 102, 113 i 1116.

Foto 18.
Nau est del claustre.

drets senyorials que li permetrien avançar considerablement l'obra del monestir. Sembla clar que el desencadenant de totes aquestes aportacions va ser la decisió de la reina Violant de ser enterrada a Vallbona, confirmant doncs que Vallbona era un monestir reial, a partir de la compra del lloc de la reina Sanxa i ara pel fet de guardar les despulles d'una altra reina. Aquesta havia de ser una de les etapes més florents de Vallbona; sembla ser que les vocacions eren tan nombroses que fins i tot una noia de casa noble té dificultats per entrar al monestir; així, al 1254, ens consta la intervenció del papa Alexandre IV per tal que pugui formar part de la comunitat la filla del noble cavaller Arnau d'Aguilar, a la qual s'anomena *puella litterata* (aquest apel·latiu ens indica que la noia sap llegir i escriure i que té uns determinats coneixements culturals).⁴²

Tot això, doncs, ens duu a pensar que fou l'abadessa Eldiarda d'Anglesola (1246-1258) qui acabà l'obra de l'església a excepció del campanar, que es construí en època plenament gòtica i que s'acabà durant el govern de l'abadessa Elisenda de Copons (1340-1348). La manera com s'aixecà dit campanar ens evidencia que no estava previst quan es construí la nau; en aquesta no es van alçar els contraforts necessaris per sostenir-lo ni tampoc el gruix dels murs era suficient. Així, Puig i Cadafalch diu que el cimbori de Vallbona és l'obra més atrevida de l'arquitectura medieval catalana. Tal com diu Piquer, els

murs de la nau estaven únicament destinats a sostenir la volta, no la càrrega immensa del gran cimbori.⁴³ D'aquesta manera s'expressa també Jordi Llorens, arquitecte de les darreres intervencions en el monestir, quan fa l'estudi general d'aquest al 1985.⁴⁴

El claustre

Durant aquest període també es construí la nau est del claustre. Així ens ho indica la tipologia de les arcades, arcs, capitells i voltes de creueria. Aquesta nau és un bell exemple del romànic tardà o de transició, la seva alçada i concepció són del tot harmòniques, l'òcul del timpà de l'arcada decorat amb llacera moresca contribueix a donar la llum suficient i adequada a la nau; els òculs de Vallbona representen un dels primers exemples de Catalunya (foto 18 i 19).

Foto 19.
Darrer tram de la nau est del claustre.

⁴² Vegeu PIQUER, J.J., *Abaciologi*, p.87

⁴³ Vegeu PIQUER, J.J., *Abaciologi*, pp. 123-124.

⁴⁴ Vegeu LLORENS, J. *Les obres d'intervenció general al monestir de Santa Maria de Vallbona*, pp. 218-219.

Foto 20.
Nau sud del claustre.

Els capitells d'aquesta nau estan esculpits amb motius florals molt semblants als de la porta monumental del creuer, la qual cosa ens indica que són contemporanis i, segons Francesca Espanyol, presenten les afinitats formals suficients per a considerar-los a tots obra d'un mateix escultor que va treballar al monestir a principis del segle XIII.⁴⁵ Hem de pensar, doncs, que la nau est del claustre és una obra coetània a la zona del creuer.

Foto 21.
Capitells de la nau sud amb restes de decoració.

La tipologia de la nau sud és molt semblant a la de la nau est (foto 20), si bé en general la

seva estructura és més pesada, la qual cosa ens fa pensar que aquesta fou la primera nau que s'aixecà, al mateix temps que s'iniciava l'obra de l'església per la capçalera a partir de 1178. Els capitells no són decorats recordant-nos els orígens austers de l'art cistercenc. Així ho podem veure en els capitells de l'abadia francesa de Fontenay (1139-1147), Escale-Dieu (1143-1160) o la de Senanque (1160-principis del s.XIII); en tots ells hi ha una decoració molt sumària o inexistent.

En alguns capitells, però, queden restes d'una originària decoració (foto 21) i n'hi ha d'altres que es veuen modificats o substituïts. I, els capitells del pilar d'angle sud-est són esculpits seguint la tipologia dels de la nau est. En canvi, els de la darrera arcada que llinda amb l'angle sud-oest, capitells i columnes són iguals als de la nau oest que s'aixecà durant el govern de l'abadessa Blanca de Caldes (1422-1446) (foto 22). L'exterior de les arcades que uneixen els contraforts ha estat recobert posteriorment amb llosetes i tàpia; ha perdut d'aquesta manera la seva concepció original i, sens dubte, part de la seva bellesa. Encara són visibles les arcades originàries, les quals no són apuntades com les de la nau est, la qual cosa ens torna a parlar d'una execució anterior. Un altre dels indicis de la seva

⁴⁵ *Catalunya romànica*, vol. XXIV, pp. 152-156.

antiguitat és l'absència de l'òcul que sí trobem en la nau est. Algunes portes d'aquesta nau, les que havien de comunicar amb el menjador i la cuina, ens indiquen una vegada més que aquesta havia de ser la primera nau que es va construir; pensem també que havia de comunicar amb la cuina i el refector, dependències indispensables per a la comunitat. Observem com la darrera porta d'aquesta nau, la que llinda amb la nau oest és gairebé idèntica a la porta de la nau de l'església, la que comunicava amb el cementiri, on avui hi ha la plaça (foto 23).

Hem de pensar, doncs, que les obres de la nau sud del claustre i les dependències, avui desaparegudes, de la cuina i el refector s'iniciaria al voltant del 1178 al mateix temps que l'obra de la capçalera. És evident que aquesta nau fou modificada en l'últim tram que llinda amb la nau oest; segons la nostra opinió, aquesta no estava projectada en el pla original. El claustre havia de ser rectangular, però, en temps de l'abadessa Blanca de Caldes (1422-1446),⁴⁶ s'allargà la nau sud afegint-hi una altre tram de la mateixa tipologia que els de la nau oest i fent que el claustre adquirís la inusual forma trapezoïdal que el

caracteritza (dibuix 1). Així ho testimonia la porta romànica de l'angle sud-oest, on els nervis i la mènsula de la volta que fou afegida se sobreposen a les dovelles de la porta romànica; una part d'elles roman amagada.

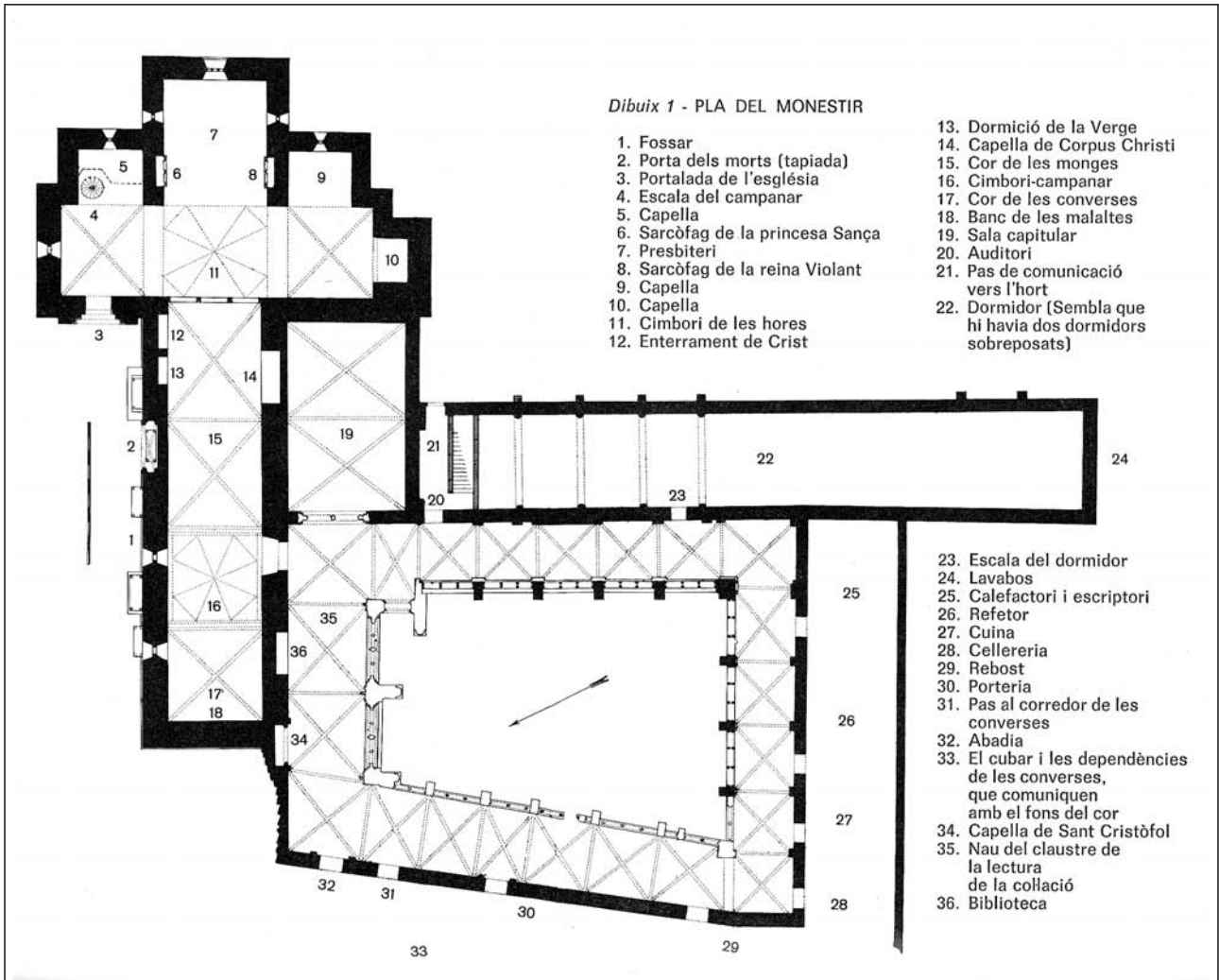
Piquer ens informa que el recobriments de les arcades es va dur a terme durant la restauració del Patrimoni Artístic Nacional, que va recobrir el paraments antics amb llosetes retallades a màquina i l'interior amb tàpia. La pedra rústega del damunt i interior de les arcades exteriors probablement es va fer durant o

Foto 22.
Vista del dos darrers
trams de la nau sud
del claustre en
la seva intersecció
amb la nau oest.

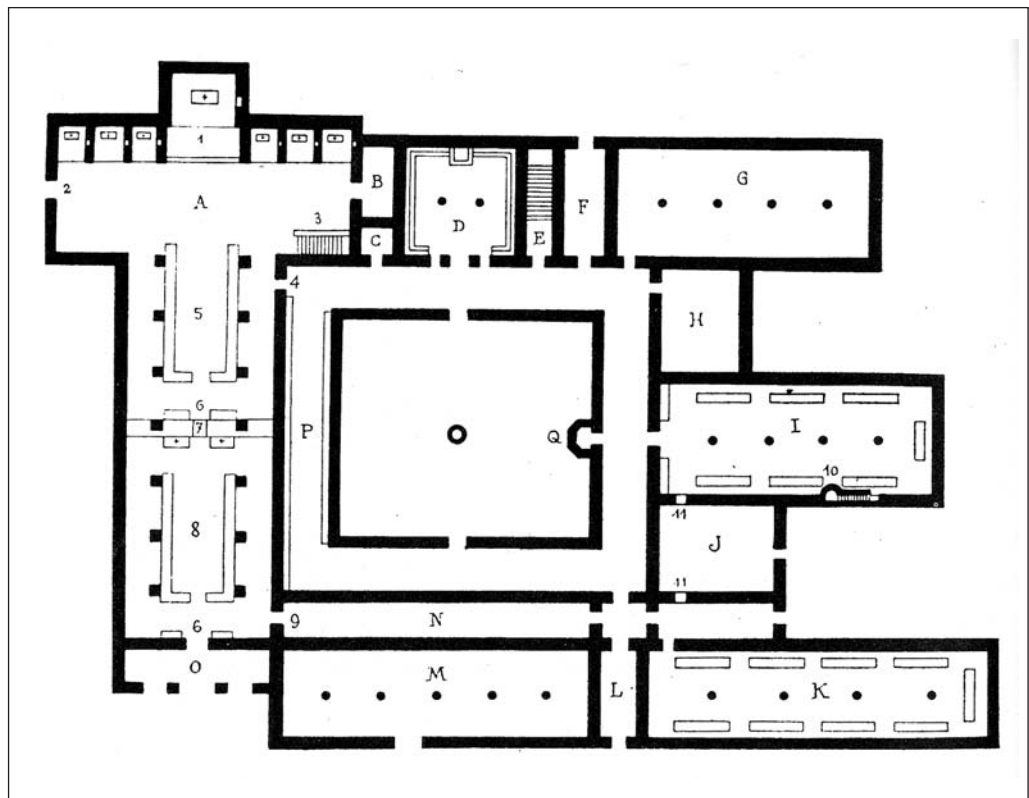
Foto 23.
Porta de la nau sud
del claustre en
la seva intersecció
amb la nau oest.

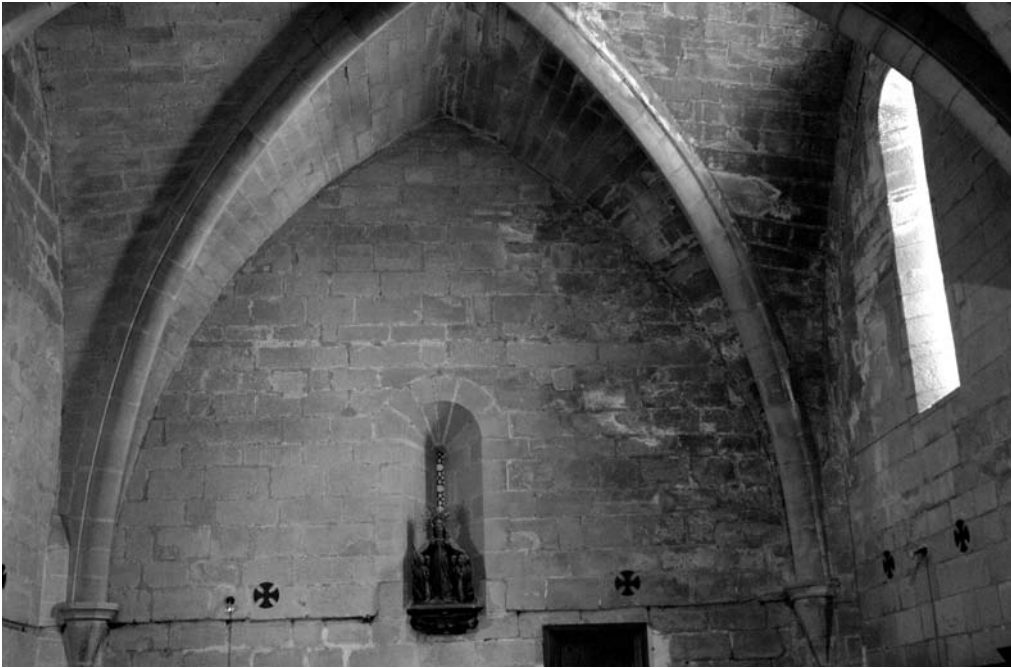
⁴⁶ A la qual s'atribueix l'obra de la nau oest, segons ens indica la utilització de la seva heràldica en la decoració dels capitells.

Dibuix 1.
Pla del monestir de Vallbona.
 Extret de:
Abaciologi de Vallbona
 (1153-1977).

Dibuix 2.
Pla general dels monestirs cistercencs.
 Extret de:
Història de Poblet.

Foto 24.
Espitllera de la
Sala Capitular amb
la MaredeDéu
de la Misericòrdia.

després de la important remodelació que va sofrir el monestir quan, al 1832, es van construir dos pisos damunt el claustre, la qual cosa va significar la destrucció de la majoria de les dependències medievals i que l'edifici quedés en un estat estructural greu perquè les voltes del claustre havien de suportar un pes enorme. Creiem possible que llavors es modifiquessin les arcades de la nau sud per tal de reforçar l'estructura i fins hi tot alguns capitells en mal estat.⁴⁷ Per tal de solucionar els problemes estructurals que sofrien les naus est, sud i oest del claustre, durant les dues darreres dècades s'han enderrocat dites construccions del segle XIX.

La Sala Capitular

Aquesta sala és del tot inusual dins la tipologia cistercenca. Per una banda no està col·locada en el lloc on hauria d'anar, annexa al braç dret de l'església, sinó que ocupa el lloc destinat al claustre, l'aixella entre el braç dret i la nau de l'església. La seva forma representa igualment una excepció, la sala capitular de Vallbona és rectangular quan hauria de ser quadrada (dibuix 1 i 2).

Dóna la impressió que tota la construcció del monestir gira al voltant d'aquesta sala, la seva col·locació fa que el claustre es vegi desplaçat i, per tant, l'obra del monestir se'n ressent en la seva totalitat, essent el claustre l'eix vertebrador del monestir cistercenc, tant des del punt de vista arquitectònic com de la vida comunitària. Així doncs, com a conseqüència d'aquest desplaçament, el claustre adquireix

Foto 25.
Senyals de
construcció en
el mur nord de la
Sala Capitular.

forma trapezoïdal quan hauria de ser quadrat com el de Poblet, Santes Creus i la immensa majoria de monestirs cistercencs.

Un cop entrem dins la sala capitular, ens adonem que en el mur frontal, l'est, hi ha una finestra d'espitllera que avui està mig tapada per la Mare de Déu de la Misericòrdia, i per altra banda les dimensions i la concepció d'aquesta nau són més les d'una església que les de la sala capitular (foto 24). Ens adonem com en el mur nord, el que comparteix amb la nau de l'església, són visibles senyals de construccions anteriors, potser uns antics contraforts (foto 25).

Quin havia de ser el motiu pel qual el pla arquitectònic lògic, pràctic i comú es veu alterat

⁴⁷ Vegeu LLORENS, J. *Les obres d'intervenció general al monestir de Santa Maria de Vallbona*, pp.211-218.

Foto 26.
Nau nord del
claustre i porta de
la Sala Capitular.

ja des de la seva original concepció a causa de la sala capitular? Només hem trobat una explicació i és que en realitat la sala capitular actual sigui Santa Maria la vella de Vallbona, de la qual no s'ha trobat rastre arqueològic i de la qual tant parlen els documents antics. Estudiem-ho.

El 1153⁴⁸ ja existia una capella o església dedicada a Santa Maria de Vallbona i també un grup de religiosos que havien de rebre la donació feta per una tal Agnès. El 1157 tenim enregistrada la donació d'un altre alou feta per Ramon de Cervera, i aquest mateix any Pere d'Aguda dóna el lloc de Vallbona a l'eremita Ramon i als companys que viuen amb ell; per tant, ara els eremites tenen en propietat el lloc que abans només ocupaven, fet molt important des del punt de vista jurídic.

El 25 d'agost del 1174, Berenguer de Cardona dóna al monestir de Vallbona, a Ramon, eremita d'aquest lloc, i a les monges que allí serveixen Déu, la dominicatura del Vilet. Cal remarcar aquí que és el primer cop que es parla de monestir i de monges, tot i que Ramon de Vallbona encara conserva el reconeixement com a cap religiós i jurídic; el fet que aparegui la paraula monestir ens ha de fer pensar que ja existien unes construccions annexes a l'església de Santa Maria. En el document de l'octubre 1174, Alfons I dóna a la *domus* de Vallbona i a Beatriu la plaça de Boacar a Lleida; vegem com es torna a parlar de *domus* i no d'església. Per altra banda, notem

com aquí ja no és reconeix el lideratge de Ramon de Vallbona, però, en un document del 1175 on Arsenda es dóna a Santa Maria de Vallbona, es diu que aquesta està en mans de Ramon eremita, de Pere sacerdot i d'altres germans i germanes. Vegem com en aquestes dates conviuen a la *domus* de Vallbona una voluntat eremitana sota la direcció de Ramon de Vallbona i per altra una voluntat monàstica i institucional dirigida per Beatriu, aquesta última amb el reconeixement monàrquic. Recordem aquí la figura de Berenguera de Cervera, la qual havia de tenir un paper decisiu en favor de la institucionalització de la *domus* o monestir.

El 1176 (vegeu apèndix documental) Ramon de Vallbona escriu el seu testament, on decideix que la comunitat romangui sota l'obediència de l'abadessa de Tolobres sempre i quan aquesta no traslladi la comunitat ni els seus béns a un altre lloc, si aquesta fos la voluntat de l'abadessa, la comunitat hauria d'elegir una nova priora. Segons la nostra opinió, aquí tenim la clau que ens explica la situació tan anòmala de la sala capitular, la qual havia de ser en els seus orígens l'església de Santa Maria de Vallbona. Ramon de Vallbona, propietari legal del lloc des del 1157, deixa ben clara l'estricta condició que les monges no siguin traslladades de l'església de Santa Maria de Vallbona. L'objectiu del testament és, doncs, assegurar la permanència del lloc de Santa Maria de Vallbona.

⁴⁸ Vegeu PIQUER, J.J., *Abaciologi*, pp. 30-31. L'anotació apareix en dos manuscrits de l'arxiu del monestir *Índex nou*, fol.3, *Índex vell*, f. 68r, ms de l'Arxiu del monestir de Vallbona. Inventari documental redactat per Marià de Boneu i que comença el 29 de novembre de 1713.